

Juridifieringens konsekvenser på skolans område – en översikt av begrepp och principer

Susanne Fransson

CONSEQUENCES OF JURIDIFICATION IN EDUCATIONAL SETTING – AN OVERVIEW OF CONCEPTS AND PRINCIPLES. The topic of this article is juridification in the field of education from a legal perspective. Two forms of juridification are discussed. One form is the expansion and differentiation of law and the second form is about legal framing. This discussion is related to the development of legislation, Skollagen (SFS 2010:800) and children's human rights. Legal concepts and principles like the ideal of the rule of law (legal certainty) or legal rights, are explained and used in the context of education to problematize the consequences of juridification. Fuller's description of eight distinct routes to disaster in law making are used to problematize juridification from a governance perspective. At least five failures are identified. The consequences are low legitimacy, empirical as well as normative. The frame of the article is Nonet & Selznick's theory of different legal systems. The latest decade's changes in favor of the discourse of rights, like free choice of schools, has strengthened the autonomous legal system on behalf of the responsive system.

Keywords; education, juridification, the rule of law, legal rights and legal systems.

Inledning

Den svenska förskolan, grund- och gymnasieskolan har under de senaste decennierna genomgått stora förändringar såväl när det gäller organisation som styrning (Jarl & Rönnerberg 2010). Samhällsförändringar leder också till förändringar av den rättsliga regleringen

---

Susanne Fransson är docent i rättsvetenskap vid Institutionen för socialt arbete, Göteborgs universitet, Box 720, 405 30 Göteborg. E-post: susanne.fransson@socwork.gu.se

och dess grunder. I auktoritativa texter som lagstiftning och dess förarbeten kommer detta till uttryck.

Rätten har som normsystem förstärkts i förhållande till andra normsystem i skolan.¹ Från att ha varit ett område med svag rättslig reglering har skolan blivit en arena för rättsliggörande i olika former. Skollagen (2010:800) är ett tydligt uttryck för att normering genom lagstiftning har fått ett genomslag också på skolans område. I debatten har uttrycket ”en chockreglering av läraryrket” använts (Colnerud 2014, s 1).

Juridifieringen av skolan kan undersökas utifrån hur den tar sig uttryck och vilka konflikter som uppstår i förhållande till andra normsystem (Hult & Segerholm, 2014). Juridifieringen kan också studeras i ett rättsligt perspektiv. Rättsvetenskapliga studier där för-rättsligande problematiseras är dock sällsynta.²

Det övergripande syftet med denna artikel är att föra en rättslig diskussion om juridifieringen på skolans område. Lars Chr. Blichner & Anders Molander identifierar olika former av juridifiering – ”en prolog till en teori om juridifiering” (2008, s 37).³ Jag har valt att studera vad jag kallar: *den materiella juridifieringen* och *rättighetsdiskurser*. Närmast motsvaras detta av vad Blichner & Molander karaktäriserar som ”juridification as law’s expansion and differentiation” respektive ”legal framing” (s 36).

Begrepp och principer som *rättssäkerhet* och *rättighet* används inom forskning som rör utbildning (Berg 2003, s 143). Vilken betydelse begreppen har kan vara oklart (se Persson 2004, s 110). Ytterligare ett syfte med artikeln är att ge en översikt av hur dessa begrepp och principer kan användas och förstås i en kontext som rör konsekvenserna av juridifieringen på skolans område. Med exempel från 2010 års skollag, och jämförelser med närliggande offentlighetsrättsliga områden, undersöks juridifieringen från ett formellt och materiellt rättssäkerhetsperspektiv. Frågan om juridifieringens konsekvenser i ett styrningperspektiv diskuteras utifrån Lon L Fullers beskrivning av åtta olika sätt att misslyckas med att Göra Rätt – ”to Make Law” (1969). I syfte att fånga juridifieringens konsekvenser i en vidare bemärkelse används Philippe Nonets och Philip Selznicks utvecklingsmodell om olika typer av rättssystem, det *repressiva*, det *autonoma* och det *responsiva* (2009, s 16). Till detta kommer, vad Günther Teubner kallar, den *reflexiva* rätten (1983). Dessa modeller och beskrivningar av rättens utveckling används som en övergripande ram för framställningen, för att översiktligt ge en bild av förändringar på skolans område.

Artikeln inleds med de rättsliga utgångspunkterna för framställningen, där begrepp som rättsregler och rättsprinciper förklaras. Här beskrivs också rätten som system i ett utvecklingsperspektiv. Därefter

följer en genomgång av begreppen formell och materiell rättssäkerhet ur olika perspektiv som tvång, rättigheter och styrning. När den materiella juridifieringen på skolans område därefter beskrivs, och avslutningsvis analyseras, tas olika aspekter av rättssäkerhet upp. I avsnittet om rättighetsdiskurser görs en begreppsanalys av olika rättighetstyper i skolans område. Barns rättigheter står i fokus och problematiseras ur ett rättssäkerhetsperspektiv. Artikeln avslutas med reflektioner kring juridifieringens konsekvenser på skolans område.

De rättsliga utgångspunkterna

I rättsvetenskapen har synen på rätten i sig, uppkomsten av *rättsregler* och förändringar av *rättssystemen*, avgörande betydelse för hur man förhåller sig till frågan om juridifiering. Närmast att studera dessa frågor är de som forskar i ämnen som allmän rättslära och rättsfilosofi (se Dahlman 2010). Den stora frågan rör rättens legitimitet och skiljelinjen har gått mellan naturrättsliga föreställningar och rättspositivism i olika former.⁴ Den skandinaviska rättsrealismen har därtill haft en stark ställning bland svenska jurister (Wiklund, 2009). Rätt och politik förenades i syfte att uppnå samhällliga mål. Makt blev rätt och rättsvetenskapens uppgift blev att ställa prognoser över hur domstolarna skulle komma att döma (Strahl 1994). Det är också här som rättsvetare i första hand har intresserat sig för juridifieringen, dvs. frågan om domstolarnas (ökade) makt i relation till demokratiska värden, vad Blichner & Molander benämner som "increased judicial power" (2008, s 36).⁵

Juridifieringen ger upphov till att rätten behöver studeras ur andra perspektiv än försök att fastställa vad som är 'gällande rätt'. Ett sätt är att se på rätten som normsystem i en samhällskontext för att förstå de förändringar som juridifieringen ger upphov till. Jag har därtill valt att diskutera konsekvenserna av juridifieringen på skolans område genom att använda begrepp och principer som rättssäkerhet och rättighet.

Rätten som system

Hur rätten beskrivs som system har ett klart samband med synen på rätten, dess uppkomst och legitimitet. Nonet och Selznicks modell, där rättssystemets utveckling och tillväxt beskrivs typologiskt i relation till samhällsutvecklingen, är användbar vid studier av juridifiering. Det repressiva rättssystemet utgör den första fasen och sträcker sig fram till 1800-talet. En övergång sker till det autonoma rättssystemet som

förknippas med rättsstatens uppkomst och utveckling. I välfärdsstaten uppkommer det responsiva systemet. Syftet med regleringen, och relationen mellan rätten och samhällets makthegeemonier, påverkar rättens inre dynamik.

Den *repressiva rättens* syfte är att upprätthålla ordning och social stabilitet. Rätten är underordnad makten och den/de (the Rule of Men) som styr har oinskränkta rättigheter och privilegier (Nonet & Selznick 2009, s 33). Ur detta växer den *autonoma rätten* fram och den liberala rättsstaten uppstår med sina principer och begrepp. Med hjälp av rätten ska den enskilde skyddas från övergrepp från staten. Det privata området blir autonomt och äganderätten står i fokus, marknader avregleras och statens roll blir non-interventionistisk. Juridiken formaliseras (the Rule of Law) och skiljs från moral och politik (Nonet & Selznick 2009, s 54).

Den moderna välfärdsstatens rättssystem präglas av *responsiv rätt*, dvs. ett socialt ändamålsenligt rättssystem. Materiell rationalitet och målrationelitet kännetecknar den rättsliga argumentationen. Staten intervenerar med lagstiftning för att reglera marknaden (Nonet & Selznick 2009, s 78). Till denna utvecklingsbeskrivning lägger Teubner den *reflexiva rätten* i vad som Håkan Gustafsson frågar sig: post-välfärdsstaten (2002, s 197)? Teubners reflexiva rätt ersätter intervention med interna kontrollmekanismer, demokratiska självreglerande system och mer indirekt reglering (Teubner 1983).

Min uppfattning är att det går att identifiera vilken typ av rättssystem som dominerar vid en viss tid, att rättssystemen överlappar varandra och att vi kan finna uttryck för alla typer av rättssystem i studiet av juridifieringen på skolans område, inom en avgränsad tidsram. Detta kan karaktäriseras som såväl rättspluralism som parallellitet.

Rättsregler och rättsprinciper

I rättssystemen finns rättsregler och rättsprinciper (Peczenick 1991, s 35). Lagstiftning, eller rätten, står i fokus för den materiella juridifieringen och normeringen sker genom rättsregler och rättsprinciper. *Rättsregler* skiljer sig från andra typer av normer och 'lagar'. Till skillnad från naturlagar handlar det här om ett normativt innehåll, om vad som *bör* hända. I rättssystemen finns också *rättsprinciper* som uttrycker olika värden. Rättssäkerhetsprincipen och principen om privat äganderätt hör till den etiska och ideologiska värdebaser i de västerländska rättssystemen. Andra principer kan komma till uttryck i lagstiftning som jämlikhet, yttrandefrihet och barnets bästa. I skollagen finns principen en *likvärdig skola* som beskrivits som ett begrepp som har

haft en ”uppenbart performativ funktion” (Englund & Quennerstedt 2014, s 11).⁶ Detta begrepp är också en rättsprincip vars värdebas kan förändras och diskuteras. Innehåller den individuella eller kollektiva värden, eller kanske både och?

Vad är då skillnaden mellan en rättsprincip och en rättsregel? Rättsregler kan vara gränssättande, antingen har man brutit mot regeln eller så har man inte gjort det.⁷ Rättsprinciper är inte lika preciserade som regler och de kan tjäna som en länk mellan de regler som kan ha utvecklats ur principen. Ur rättsprinciperna kan också den rättsliga argumentationen hämta stöd (Votinius 2004, s 253 och 269). Håkan Gustafsson anger, med rättsfilosofen Ronald Dworkin som inspirationskälla, att principerna synes ligga bakom eller vistas jämsides med rättsreglerna. Principerna är mer öppna för samhällelig påverkan, olika värden och idéer (2002, s 45). Rättssystemens utveckling i välfärdssamhället och försöken att uppnå reell rättvisa, kräver grundläggande rättsprinciper (Gustafsson 2002, s 202). En av dessa är principen om rättssäkerhet.

Rättssäkerhet som begrepp och princip

Rättssäkerhet är såväl ett juridiskt tekniskt begrepp som en sociopolitisk kategori (Gustafsson 2002, s 313). Begreppet ligger nära och sammanfaller ibland med begrepp som rättsskydd och rättstrygghet (Frändberg 2000, s 269).

Det *formella* rättssäkerhetsbegreppet anknyter till rättsstaten och ses som ett eftersträvansvärt ideal i relationen mellan individ och staten – primärt som ett skydd mot övergrepp och tvång. Äganderätten är en viktig del i rättssäkerhetens ideologiska fundament och naturrättsliga tankar finns i bakgrunden (Gustafsson 2002, s 327). Det *materiella* rättssäkerhetsbegreppet relateras till välfärdsstaten och kompletterar de formella rättssäkerhetsprinciperna (Peczenick 1995, s 89 f). Rättssäkerhet som princip har därmed olika funktioner i den autonoma rätten respektive i den responsiva rätten (Gustafsson 2002, s 180).⁸ Rättssäkerhet och frågan om rättens legitimitet är därtill sammanlänkade (Votinius 2004, s 72).

Den formella rättssäkerhetens kärna

Det formella rättssäkerhetsbegreppet kan delas upp utifrån två perspektiv. Det första handlar om maktutövning som inbegriper tvång, straff, våld och integritetskränkningar. Även vid beslut om skyldigheter, t.ex. skolplikten, innebär utövande av makt ett tvång

(Berg 2003). Det andra perspektivet handlar om åtnjutande av rättigheter i form av till exempel bistånd från socialtjänsten eller särskilt stöd i skolan.⁹ I båda fallen är det frågan om myndighetsutövning, beslut handläggs och fattas om individers i lag reglerade rättigheter och skyldigheter. För att myndighetsutövning ska kunna överlåtas till privaträttsliga subjekt, som friskolor, krävs särskild lagstiftning. Frågor om insyn, integritet och inflytande kan dessutom behöva regleras.¹⁰

I grundlag, 1 kapitlet 9 § regeringsformen, anges utgångspunkterna: ”Domstolar samt förvaltningsmyndigheter och andra som fullgör offentliga förvaltningsuppgifter ska i sin verksamhet beakta allas likhet inför lagen samt iaktta saklighet och opartiskhet”. Därtill kommer principen om legalitet som innebär att grunden för myndigheters beslut är lagstiftningen.

Skolan som myndighet fattar såväl beslut om rättigheter som om tvång. Såväl handläggning som beslut ska vara rättssäkra (Svensson 2007). Handläggning omfattar även dokumentation, till exempel avseende bestämmelserna om åtgärdsprogram eller kränkningar. Handläggning som en del i myndighetsutövningen är allmänt reglerat i förvaltningslagen och särskilt i skollagen. Frågor om delegation och beslutsrätt, samt frågan om partsställning och talerätt, hör också till de centrala delarna av den formella rättssäkerheten.

Allmänt kan sägas att det formella rättssäkerhetsbegreppet är ordningsskapande i hur vi föreställer oss att myndigheter tillämpar rättsreglerna (Habermas 1997, s 48). Besluten förväntas bli *förutsebara* och en form av rättstrygghet skapas (Peczenick 1995, s 97).¹¹ Förutsebarheten är möjlig om lagstiftningen bygger på klarhet. Krav på konsistens i systemet, och i tillämpningen av lagstiftningen, berör såväl den formella som den materiella sidan. Kravet på att lagstiftningen också ska vara tillgänglig får anses vara väl uppfyllt idag genom publicering i olika databaser (jfr Frändberg 2000, s 274).

Handlar det om maktutövning, som innebär tvång, ställs krav på konsekvens och proportionalitet. Detta aktualiseras särskilt när det handlar om tvångsvård, påföljder vid brott och vid tillämpning av skollagens ordningsskapande bestämmelser. Elever som stör ordningen får inte behandlas godtyckligt, utan ska behandlas konsekvent. De sanktioner och åtgärder som vidtas ska stå i proportion till handlingen. Polisanmälan, istället för orosanmälan till socialnämnden avseende barn som stör ordningen, kan ifrågasättas ur detta perspektiv (Se Justitieombudsmannen, JO dnr 352-1998).

Principen om *likabehandling* är en central del i det rättsstatliga rättssäkerhetsbegreppet. Det innebär att liknande fall ska behandlas lika. Rättssäkerhetens likabehandlingsprincip, som en rättvis princip, utgår från individen.

Materiell rättssäkerhet en fråga om rättvisa

Den lagstiftning som förknippas med välfärdssamhället uppfyllde inte alltid kravet på klarhet och precision. Istället kännetecknades lagar som socialtjänstlagen (1980:620) och skollagen (1985:1100) av allmänt hållna lagtexter – målsättningsnormer. Handlingsutrymmet ökade vid till exempel biståndsbedömning och konflikter uppstod mellan kraven på att uppnå lagens syften och individens rätt till lika-behandling (Svensson 2007). Likabehandling som princip ger ingen garanti för att ett beslut är rättvist. Frågan om likhet och jämförelse är också problematisk. Den materiella sidan av rättstillämpningen kom därmed i fokus, innehållet i besluten måste också vara etiskt godtagbara och rättvisa. Den materiella rättssäkerheten utgår från kraven på förutsebarhet i beslutsfattande, men ytterligare värden kan läggas till. Ett sådant värde kan vara en likvärdig skola där alla ska ges förutsättningar att uppnå kunskapsmålen (Englund & Quennerstedt 2014). I debatten används rättsprincipen om en likvärdig skola som ett kollektivt mål.¹² Ur ett rättssäkerhetsperspektiv handlar det om materiell (distributiv) rättvisa i det enskilda fallet. Skollagens bestämmelser om särskilt stöd är den formella grunden för att rättssäkerheten ska kunna garanteras, genom att beslut kan överklagas och kontrolleras genom tillsyn. Denna typ av normer finns således vid sidan av målsättningsnormer i den del av välfärdsrätten som bygger på sociala och positiva rättigheter.

Rättssäkerhet ur ett styrningsperspektiv

Frågan om rättssäkerhet och förutsebarhet kan också ses ur ett styrningsperspektiv. Fuller menar att det finns minst åtta olika sätt att misslyckas med att Göra Rätt (1969, s 39). Fullers ”lagpositivistiska” tankegångar har kritiserats av Dworkin ur ett rättviseperspektiv (se Dahlman 2010, s 69).

I sin allegoriska beskrivning använder sig Fuller av kungen Rex som såväl lagstiftare som domare. Det första sättet att misslyckas på är att inte klara av att skapa regler och att alla frågor därmed måste lösas ad hoc. Rex måste därmed själv fatta alla beslut även i enskilda fall och the Rule of Men kommer då att gälla (Dahlman 2010, s 19).¹³ Normativt skapas utrymme för godtycke och despoti. Den andra bristen har fokus på tillgängligheten. Rex misslyckas i offentliggörande av reglerna eller att åtminstone göra reglerna tillgängliga för dem som är direkt berörda. För det tredje anger Fuller missbruket av retroaktiv lagstiftning, vilket innebär att straff utmätts för något som inte var ett brott när handlingen begicks. Att lagstiftning inte har retroaktiva

effekter är en av grundvalarna i rättsstat. Att inte kunna göra reglerna begripliga är det fjärde misslyckandet och det femte är motsägelsefulla regler. I båda fallen uppstår problem med att styra med rättsregler när ingen förstår hur de ska tillämpas. För det sjätte uppstår enligt Fuller styrningsproblem om reglerna är omöjliga att uppfylla eller följa. Det sjunde misslyckandet är att reglerna ändras så ofta att de som berörs inte vet hur de ska handla. Till sist tar Fuller upp misslyckandet i att Göra Rätt som består i skillnaden mellan reglernas språkliga innebörd och hur de i praktiken tillämpas. Grunden för förutsebarhet är att reglerna tillämpas enligt sin ordalydelse. Frågan om styrning med regler och formell rättssäkerhet ligger således nära varandra. Jag återkommer till Fullers ”eight routes to disaster” i den avslutande reflektionen kring konsekvenserna av juridifieringen (Fuller 1969, s 39).

Materiell juridifiering

Lagstiftningens expansion och ökade densitet beskrivs av Habermas och Teubner som uttryck för juridifiering i det moderna samhället (1987, s 359 och 1987, s 6). Detta är en snäv definition där den skrivna och positiva rätten står i fokus. Blichner & Molander använder uttrycken horisontell och vertikal expansion samt differentiering när det gäller denna form av juridifiering (2008, s 42).

Den materiella juridifieringen på skolans område innebär att mängden *rättsregler* ökat. Genom 2010 års skollag blir expansionen tydlig: 1985 års skollag omfattade 15 kapitel medan 2010 års skollag omfattar 29 kapitel. Utvecklingen är inte unik, utan har sin grund i samhällsförändringar och ökad reglering av det offentlighetsrättsliga området (Vahlne Westerhäll 2002). Begreppet *nynormativism* kan användas för detta fenomen (Gustafsson 2002, s 202). Utvecklingen är dock motstridig: dels handlar det om lagstiftning där ramarna anges och där mål sätts upp, dels handlar det om ökad detaljstyrning. I det första fallet blir lagstiftningen vag och öppnar för tolkningar av hur målen ska nås, i det andra fallet minskar handlingsutrymmet för de som har att tillämpa rättsreglerna. 2010 års skollag ger uttryck för både och, lagen har en tydlig ramkaraktär samtidigt som detaljregleringen ökat. Rättsreglerna kring åtgärder för barn med behov av särskilt stöd är ett exempel där lagtexten nu anger möjliga åtgärder: ett särskilt åtgärdsprogram, särskild undervisningsgrupp, enskild undervisning eller anpassad studiegång enligt 3 kap. skollagen (prop. 2009/10:165 s 289).¹⁴ Lagstiftning som snabbt expanderar, och som såväl innehåller vaga rättsprinciper som detaljerade rättsregler, kan leda till brister i

myndigheters tillämpning av reglerna. ”Förväntningsstrukturerna” (förutsebarheten) kan bli instabila (Habermas 1997, s 48).

Reglering av ett område som skolan kan ske på olika sätt. Lagstiftning, i form av förordning eller lag, kan användas likaså föreskrifter från myndigheter. Förskjutningar har skett till att i högre grad normera genom lag på skolans område och bestämmelser som tidigare fanns i förordningar finns idag i skollagen. Ett exempel är bestämmelserna om särskilt stöd i 3 kap. 7 § skollagen samt bestämmelserna om åtgärdsprogram i 3 kap. 9 § skollagen (prop. 2009/10:165 s 663 f). Denna nivåförskjutning är ett exempel på lagstiftningens vertikala expansion.

Lagstiftningstakten är hög och år 2013 gjordes minst sju ändringar av 2010 års skollag.¹⁵ Till detta kommer att skolan är föremål för ett mycket flitigt utredningsförfarande, vilket medför att det kan vara svårt att hålla sig uppdaterad. Sedan år 2011, då den nya skollagen trädde i kraft, har ett mycket stort antal utredningar lagts fram som berör skollagstiftningen och fler är att vänta. Myndighetsutövning ska utgå från lagarna, legalitetsprincipen, men detta förutsätter kunskap om den lag som gäller. Återkommande och snabba lagändringar medför risk för brister i kärnan av den formella rättssäkerheten. Rättens legitimitet är därmed i fara (Habermas 1997, s 65).

Ett skäl till att ändra lagstiftningen är att praktiken visar att något behöver göras eller styras upp. En skärpning kan behövas, ordet bör kan behöva bytas ut mot ordet skall eller så behöver kraven minskas för att reglerna är omöjliga att följa. En ändring från särskilda skäl till synnerliga skäl kan få stora och oförutsebara konsekvenser i ett enskilt fall.¹⁶ Bestämmelserna om åtgärdsprogram ändrades den 1 juli 2014 i syfte att ”regelförenkla” (prop. 2013/14:160). Ett annat exempel på regelförenkling är ändringarna år 2013 då kravet på skriftliga individuella utvecklingsplaner avskaffades för de årskurser där betyg sätts (prop. 2012/13:195). Bestämmelserna hade helt enkelt visat sig svåra att tillämpa.

Regelförenkling kan också sättas i samband med avreglering i förhållande till privata aktörer på en marknad. Samtidigt sker intervenser genom lagstiftning där marknaden eller konsekvenserna av avregleringen behöver regleras (Gustafsson 2002, s 195). Valfrihets- och friskolereformen innebär nya behov av kontroll och reglering. I 2010 års lag regleras skolors skyldighet att tillse alla elevers tillgång till skolbibliotek, 2 kap. 36 § skollagen. Av remissvaren framgår att representanter för friskolorna istället önskade skrivningen ”tillgång till bibliotek” (prop. 2009/10:165 s 283). Regleringen leder till att nya frågor ställs: Vad är ett skolbibliotek? Och vad är sanktionen om

normen inte uppfylls? Risk finns därmed för att en ”överintervenering” uppstår (jfr Gustafsson 2002, s 195).

Ett förrättsligande har också skett av de sociala relationerna i skolan. Rapporter från BRÅ visar att polisanmälningar från skolan ökat (2013). Den rättsliga bakgrunden är att unga lagöverträdare identifierats som ett stort problem i samhället (prop. 2009/10:142). Ändringar i lagstiftning innebär att barn från 12 år, kan åtalas och ställas inför domstol i en så kallad bevistalan (prop. 2009/10:105).¹⁷ Straffrättsliga begrepp som brott och uppsåt har kommit in i skolans värld och synen på hur skolan bör agera, vid vad som tidigare rubricerades som ordningsproblem, har förändrats. I ett rättsstatligt perspektiv är detta allvarligt och det brister här i kravet på konsekvens och proportionalitet. Anne-Lie Vainik påtalar att alla barn, även de som begår brott, har rätt till skydd utifrån Barnkonventionens bestämmelser och ställer frågan om rektorer som polisanmäler beaktat principen om barnets bästa (2013, s 119). I 2010 års skollag har dessutom utrymmet för disciplinära åtgärder i skolan vidgats (prop. 2009/10:165). Inslaget av repressiv rätt har därmed ökat på skolans område (Nonet & Seznick 2009, s 33).

Som ett resultat av lagstiftningsexpansionen har ämnet skoljuridik förändrats och vuxit. Böcker i ämnet berörde tidigare lärares och elevers rättigheter och var relativt tunna.¹⁸ Idag ges mycket omfattande böcker i ämnet skoljuridik ut, skoljuridik-appar och webbstöd¹⁹ utvecklas, institut och nätverk inrättas och forskning i ämnet utbildningsrätt bedrivs.

Agneta Hult & Christina Segerholm visar också på förändringar inom Skolinspektionen när det gäller kompetensen hos inspektörerna. Skollagstiftningens expansion har lett till att juridisk kompetens anses viktigare än pedagogisk (2014).

Juridifieringen påverkar också direkt anställda i skolan. De som ska leda verksamheter och vara myndighetsutövare, rektorer och förskolechefer, förväntas kunna handlägga, dokumentera och fatta rättssäkra beslut. Rektorsutbildningen avser att ge en grund i ämnet skoljuridik och myndighetsutövning, 10 högskolepoäng (se Jarl & Rönnberg 2010).²⁰

Rättighetsdiskurser i ett juridiskt perspektiv

Den beskrivna materiella juridifieringen, i form av innehållet i den positiva rätten, kan länkas till att individer konstrueras till rättighetsbärare och legala subjekt. Blichner & Molander använder uttrycket ”legal framing” när de beskriver denna form av juridifiering (2008, s 47). Medborgarskapet, unionsmedborgarskapet, eller som Anne-

Mette Magnussen & Even Nilssen uttrycker det ”social citizenship” är i fokus (2013, s 244). Rättighetsdiskurser är värdeladdade såväl när det gäller rättsregler som rättsprinciper. Rättighetsdiskurser kan ses och beskrivas ur olika perspektiv. Ann Quennerstedt har exempelvis studerat barns rättigheter ur ett politiskt och ideologiskt perspektiv (2010).

Allmänt kan lagstiftning och rättsregler på det offentlighets- området definieras som rättighets- eller skyldighetslagstiftning. *Skyldighetslagstiftning* handlar om ett ansvar för skolan, socialtjänsten eller hälso- och sjukvården att identifiera behov och att svara upp mot dem. Skyldigheterna gentemot barn, klienter och patienter är av kollektiv karaktär jämfört med rättigheter som är av individuell karaktär (Gustafsson 2002, s 294). Skyldighetslagstiftningen har ramkaraktär, mål sätts upp medan de medel som ska användas, i syfte att nå målen, inte anges. Den som är ansvarig ges därmed ett betydande handlingsutrymme och autonomi, som det kommunala självstyret, hotas inte.

Skyldigheter kan också uttryckas mer explicit som i exemplet skolbibliotek. Alla skolor är skyldiga att ha ett bibliotek, men skollagen säger inget om skolbibliotekarier, öppettider eller antalet böcker. Myndigheter som ska utöva kontroll behöver tolka lagen och fylla det normativa tomrummet (Hult & Segerholm 2014, s 7).

Rättighetslagstiftning har en annan karaktär. Allmänt beskrivs den som individuell och att rättigheter kan utkrävas. Den som inte får sin rätt kan överklaga i domstol som kan ändra eller upphäva beslutet och ’ställa allt till rätta’, ett rättsskydd. Såväl i skollagen som i socialtjänstlagen finns denna typ av bestämmelser, men i första hand bygger den välfärdsstatliga rätten på myndigheternas skyldigheter gentemot dem man har ett ansvar för. Rättigheterna, särskilt barns rättigheter, har en mer indirekt karaktär (SOU 2015:71 s 195).

Klassificering av rättigheter

Frågan om sociala rättigheter har studerats i den socialrättsliga forskningen. En social rättighet kännetecknas för det första av att den är individuell, för det andra av att den är reglerad i lagstiftning och att innehållet i rättigheten anges i lag. För det tredje tillkommer att ett negativt beslut kan överklagas, vilket innebär att individen kan utkräva sin rätt. Till detta ska läggas att det finns i lag fastställda tillsyns- och kontrollmekanismer samt sanktionsmöjligheter (Gustafsson 2002, s 232). Inom området sociala rättigheter finns dessutom olika rättighetstyper. Lotta Vahlne Westerhäll anger tre rättighetstyper:

egentliga eller legala rättigheter, kvasi- eller servicerättigheter och målorienterade rättigheter i sin studie av patienträttigheter (1994, s 87 f).

Denna rättighetsindelning stämmer väl överens med skollagens bestämmelser. Frågan om skolbibliotek är inte som i debatten framhållits en legal rättighet.²¹ Tillsyn och kontrollmöjligheter finns, men det är ingen utkrävbar social rättighet i domstol. Begreppet *servicerättighet* är här användbart och beskrivande. Rätten till särskilt stöd i form av åtgärder är däremot ett exempel på en *legal rättighet* till vilken krav på formell rättssäkerhet kan knytas. Skolans överklagandenämnd kan pröva en rektors beslut om åtgärder utifrån barnets behov av särskilt stöd för att uppnå kunskapsmålen. Beslutet kan fastställas eller upphävas, enligt 28 kap. 16 § skollagen. I skollagens inledande bestämmelser finns målorienterade bestämmelser i form av kollektiva rättigheter, formulerade utifrån 'alla barnprincipen'. Den responsiva rätten kommer här till uttryck. Exempel på *målorienterade rättigheter* är bestämmelserna i 1 kap. 4 §: "Utbildningen syftar till att i samarbete med hemmen främja barns och elevers allsidiga personliga utveckling till aktiva, kreativa, kompetenta och ansvarskännande individer och medborgare". Hur detta ska genomföras anges inte i lagtexten, utan konkretiseringen får ske på myndighetsnivå där likabehandlingsprincipen ska tillämpas.

Barns mänskliga rättigheter

Rättigheter kan beskrivas och kategoriseras på olika sätt. Rättighetsdiskurserna omfattar individens mänskliga rättigheter och genom olika konventioner inkluderas kvinnor, barn och personer med funktionsnedsättningar uttryckligen.

Barnkonventionen, som sannolikt inkorporeras till svensk lag år 2018, ger ett starkt stöd för barns rättigheter (se SOU 2016:19). Barn ses inte enbart utifrån behovs- och skyldighetsperspektivet, utan som bärare av egna rättigheter. Barn har blivit rättighetssubjekt och har en mer självständig ställning också när det gäller att hävda sina rättigheter i domstol. Barn som fyllt 16 år har, enligt 29 kap. 12 § skollagen, en självständig talerätt i mål och ärenden som rör lagstiftningen. Förändringar i föräldrabalken och socialtjänstlagen innebär att beslut om vård, öppna åtgärder och kontaktperson kan fattas, avseende barn som fyllt 15 år, trots att vårdnadshavare motsätter sig detta (prop. 2011/12:53). Sammantaget har barns rätt att bli hörd och sedd, att vara delaktig och få inflytande, stärkts i lag på bekostnad av vårdnadshavarnas bestämmanderätt. Som påpekas i LVU-utredningen

medför detta problem i form av krav och förväntningar på barnet som ansvarssubjekt (SOU 2015:71 s 191).

FN:s deklaration om mänskliga rättigheter från år 1948 innehåller såväl de civila och politiska fri- och rättigheterna som de sociala rättigheterna. År 1966 kom rättigheterna att delas upp i två olika konventioner. I folkrätten relateras rättigheterna i första hand till staten. Rättigheterna kan vara negativt utformade som frihet från förtryck, kränkningar eller ingrepp i den privata sfären. De kan vara absoluta eller progressiva. Friheten från förtryck och tortyr är absolut, medan rätten till arbete och bostad ses som en progressiv rättighet. Rätten till utbildning är en positiv rättighet och den brukar klassificeras som en social rättighet. Habermas menar att de negativa frihetsrättigheterna och de sociala rättigheterna kan ”paternalistiskt” tilldelas individen, medan de politiska deltagarrättigheterna har en annan reflexiv karaktär (1997, s 136).

De mänskliga grundrättigheterna, i form av folkrättsliga konventioner, är inte per automatik en del av svensk nationell rätt, beroende på den dualistiska modell som tillämpas. Juridiskt sett krävs transformation eller inkorporering (Fransson 2013). Mänskliga rättigheter har i första hand transformerats in i lagstiftningen, som skollagen, dels i form av skydd mot diskriminering och kränkningar, dels i form av rättsprinciper som barnets bästa. Det är därmed i praktiken nationell rätt som tillämpas av myndigheter och domstolar och som utgör grunden för rättsskydd.

I den rättsstatliga välfärdsmodellen aktualiseras rätten att inte bli kränkt eller diskriminerad. Det rättsstatliga formella rättssäkerhetsbegreppet aktualiseras i rättighetsdiskurser i första hand inom fältet negativa friheter och sociala rättigheter. Skyddet mot kränkningar och trakasserier har transformerats in i skollagens sjätte kapitel. Antalet anmälningar till Barn- och Elevombudet (BEO) och Skolinspektionen är många. År 2014 inkom 1 315 anmälningar om kränkningar i skolan och i 42 av fallen ställde BEO krav på skadestånd för elevens räkning. Individens rättssäkerhet främjas genom rätten att kräva skadestånd i domstol och genom tillsyn från myndigheter som Skolinspektionen. Bestämmelserna om särskilt stöd kommer på andra plats i anmälningslistan, 922 anmälningar.²² Särskilt stöd kan klassificeras som en social rättighet i anslutning till rätten till utbildning. I samband med ”förenklingen” av bestämmelserna om särskilt stöd och utarbetandet av åtgärdsprogram ställdes saken på sin spets. Förslaget, Ds 2013:50, var att dokumentation, i form av ett åtgärdsprogram, endast skulle behöva utarbetas på begäran av elev eller vårdnadshavare. Detta avvisades i propositionen med hänvisning till ”elevens behov av rättssäkerhet och likvärdighet avseende särskilt stöd” (prop. 2013/14:160 s 27).

En del av rättssäkerheten innebär att individerna slipper kravet på autonomt handlande, dvs ansvaret för likabehandling och rättvisa läggs på myndigheten (jfr Habermas 1997, s 49).

Människorättsdiskursen omfattar också avtalsfriheten och valfriheten. I hög grad är det ett liberalt projekt där rättigheter kan utkrävas på en marknad (Votinius 2005, s 171 och s 179). I detta görs barn till 'the economic child' som en aktör i valet av skola (jfr Olsson 2011, s 91). Samtidigt ställs den individuella vårdnadshavarrätten i fokus och en motsättning kan uppstå utifrån principen om barnets bästa. I ett bredare perspektiv blir egenintresset överordnat ett kollektivt intresse i skolan (Erikson 2014, s 235). Den politiska och ideologiska grunden för frihetsdiskursen finns i de civila och politiska fri- och rättigheterna i 1966 års FN-konvention. Stöd och argument för rätten att välja skola hämtas även från 1966 års FN-konvention om de ekonomiska, sociala och kulturella rättigheterna samt Europakonventionen (Englund 2011). Den lagstadgade rätten att välja skola gäller såväl kommunala skolor som friskolor (28 kapitlet skollagen). Inslaget av autonom rätt har därmed ökat på skolans område (jfr Gustafsson 2002, s 298). En likvärdig skola för alla har omtolkats och knutits till valfrihetsdiskursen och utbildning ses därmed snarare som en civil rättighet än som en social rättighet (Englund & Quennerstedt 2014, s 22). Grunden för rättssäkerhetsbegreppet förändras därmed.

Avslutande reflektioner

Juridifieringen på skolans område behöver undersökas, såväl normativt som empiriskt, och diskuteras i olika forum. Min avsikt har varit att visa på den materiella juridifiering som skett genom 2010 års skollag och på hur rättighetsdiskurserna kan förstås. Genom att använda det formella rättssäkerhetsbegreppet, med innehåll som legalitet, förutsebarhet och likabehandling, kan vi se att juridifieringen är ett högriskprojekt. Normativa legitimitetsproblem uppstår och andra normsystem kan ta över. Den empiriska legitimiteten, för lagstiftningen på skolans område och dess tillsynsorgan Skolinspektion, är för övrigt låg (se övriga bidrag i tidskriften). Kunskap om rättsregler och rättsprinciper är nödvändig för såväl forskare, skolledare som lärare. Inte enbart för att göra rätt i formell och materiell mening, utan för att kunna förhålla sig kritisk till juridifieringen och förstå dess grunder och konsekvenser.

Den materiella juridifieringen på skolans område kan kopplas till fem av de sista "routes to disaster" som Fuller kallar det. Reglerna är svåra att förstå för tillämparen, de kan vara motsägelsefulla, de

uppfattas som omöjliga att uppfylla, ständiga förändringar leder till legitimitetsbrist och handlingsförlamning och diskrepans uppstår mellan reglernas innebörd och hur de tillämpas. Om ”legal excellens” eftersträvas så är vägen lång (Fuller 1969, s 41).²³ Styrningsproblem uppstår om vi ser det ur lagstiftarens perspektiv. Ser vi istället frågan ur perspektivet individ och myndighet kan konstateras att lagstiftningens expansion och snabba förändringar på skolans område innebär att den formella rättssäkerhetens kärna urholkas. Grundläggande krav på förutsebarhet, konsekvens, proportionalitet och likabehandling blir svåra att upprätthålla. Den materiella rättssäkerheten är dessutom beroende av upprätthållandet av formell rättssäkerhet. Rättsprinciper som barnets bästa och en likvärdig skola innehåller mål och värden som är av materiell karaktär. Det materiella innehållet står skolan för. Det kan diskuteras om de rättssäkerhetsprinciper som jag beskrivit är adekvata och tillräckliga i skolans värdesystem.²⁴

Rättighetsdiskursernas utveckling, där frihetsdiskursen vunnit terräng på bekostnad av materiell rättssäkerhet och reell rättvisa, behöver diskuteras och problematiseras ytterligare. Barns ställning som rättighetsbärare och ansvarssubjekt är ett område som är särskilt problematiskt och som kräver vidare studier. De senaste decenniernas förändringar innebär att den autonoma rätten stärkts i förhållande till den responsiva rätten på skolans område. När det gäller den reflexiva rätten framstår den, enligt min mening, närmast som ett udda inslag i dagens regelstyrda och marknadsideologiskt präglade skola (jfr Gustafsson 2002, s 198).

Noter

1. Andra normsystem kan vara kulturella normer, sociala beteendenormer, religiösa normer och pedagogiska normer.
2. Ett undantag är Leila Brännströms avhandling (2009).
3. Fem former identifieras: constitutive juridification, juridification as law’s expansion and differentiation, as increased conflict solving with reference to law, as increased judicial power and as legal framing.
4. Jürgen Habermas har försökt att finna den tredje vägen genom den diskurs-teoretiska modellen.
5. Se debatten i Svensk Juristtidning som pågått länge, men aktualiserades år 2015 av Carl Josefsson och Joakim Nergelius.
6. Begreppets funktion är inte enbart beskrivande, utan det är också värderande och skapande.
7. Rättsregler fyller för övrigt olika funktioner och har olika karaktär, vilket lämnas utanför framställningen.
8. Juridikens roll i rättsstaten blir, enligt Gustafsson, att avpolitiserar de politiska frågorna.

9. Det formella rättssäkerhetsbegreppet bör dessutom problematiseras utifrån vem som den rättsliga regleringen riktar sig till, dvs. rättssubjektet. På skolans område kan olika rättssubjekt som barn, föräldrar och lärare samt offentliga eller privata skolor inta olika positioner.
10. I SOU 2015:82 föreslås bland annat att offentlighetsprincipen ska införas.
11. Peczenick har ifrågasatt och problematiserat förutsebarhet som en del av rättssäkerhetsbegreppet. Även mycket repressiva system kan vara förutsebara.
12. Se t.ex. GP Debatt 2015-09-20 *Mer blandade skolor behövs – för likvärdighetens skull*, Mats Wingborg m fl.
13. Åtskillnad görs således mellan auktoriteten the Rule of Law och the Rule of Men.
14. Som skäl för detaljregleringen anges att varje beslut om stödåtgärd ”måste föregås av noggranna pedagogiska överväganden, samtidigt som det också finns ekonomiska realiteter att beakta”.
15. Detta ska tolkas som sju ändringar av skollagen som alla trädde ikraft år 2013. En författningsändring i form av ett utfärdat SFS kan omfatta flera ändringar i olika kapitel och paragrafer. SFS 2013:248 innebar som exempel ändringar i 10 kap. 5 §, 11 kap. 7 §, 12 kap. 5 § och 13 kap. 5 § om undervisningstid etc. Socialtjänstlagen kan tjäna som jämförande exempel. År 2013 ändrades lagen sex gånger.
16. Denna typ av ändringar har skärpt skolplikten och minskat utrymmet för undantag. Barns rätt till utbildning som en social rättighet har därmed stärkts. I ett mål gällande hemundervisning, 24 kapitlet 23-24 §§ skollagen, blev detta mycket avgörande, HFD 2013 ref 49.
17. Ett exempel på detta är målet i Varbergs tingsrätt där två pojkar, nu 14 år, är misstänkta för brottet mord. Se <http://sverigesradio.se/sida/artikel.aspx?programid=128&artikel=6396076>.
18. Se Rooseniit, *Skoljuridik 1. Elevrätt*, 1969, 115 sidor och Nettelbrandt, *Skoljuridik 2. Lärarrätt*, 1974, 126 sidor jämfört med boken *Skoljuridik*, 2012, red. Boström & Lundmark som omfattar 429 sidor och därtill skriven av 17 författare.
19. Ett förlag har t.ex. utvecklat appen Collegio Cases och ett företag driver en webbtjänst där bland annat experter på skoljuridik kan rådfrågas.
20. Förordning (2011:183) om befattningsutbildning för rektorer och annan personal med motsvarande ledningsfunktion i skola, förskola och fritidshem samt fortbildning för rektorer, se 1 kap. 3 §.
21. GP debatt 2015-09-24 *Lev upp till lagen – bemanna skolbiblioteken av Calle Nathanson & Niclas Lindberg*, Svensk skolförening.
22. Uppgifter om denna form av statistik publiceras på skolmyndigheternas webbsidor.
23. Det finns därmed också åtta sätt att uppnå det utopiska målet ”legal excellence”.
24. Gustafsson 2002, diskuterar i sin avhandling behovet av ett tredje substantiellt rättssäkerhetsbegrepp.

Referenser

- Berg, Gunnar (2003): Skolplikt, förvaring och elevers rättssäkerhet och inflytande. *Utbildning & Demokrati – tidskrift för didaktik och utbildningspolitik* 12 (1), 129–148.
- Blichner, Lars Chr. & Molander, Anders (2008): Mapping Juridification. *European Law Journal* 14 (1), 36–54.
- Boström, Viola & Lundmark, Kjell red (2012): *Skoljuridik*. Upplaga 3. Malmö: Liber.
- Brå (2013): *Brott bland unga i årskurs 9: Resultat från skolundersökningen om brott åren 1995-2011*.
- Brännström, Leila (2009): *Förrättsligande. En studie av rättens risker och möjligheter med fokus på patientens ställning*. Malmö: Bokbox.
- Colnerud, Gunnel (2014): Skolans juridifiering – Om styrning av lärarprofessionen. *Skola & Samhälle*, 2014-02-06.
- Dahlman, Christian (2010): *Rätt och rättfärdigande – en tematisk introduktion i allmän rättslära*. Andra upplagan. Lund: Studentlitteratur.
- Englund, Tomas red (2011): *Utbildning som medborgerlig rättighet. Föräldrarätt eller barns rätt eller...?* Göteborg: Daidalos.
- Englund, Tomas & Quennerstedt, Ann red (2014): *Vadå likvärdighet? Studier i utbildningspolitisk språkanvändning*. Göteborg: Daidalos.
- Erikson, Lars (2011): Vad betyder föräldrarätten i relation till olika principer för relationen mellan föräldrar och skola? I Tomas Englund, red: *Utbildning som medborgerlig rättighet. Föräldrarätt eller barns rätt eller...?*, s 211–240. Göteborg: Daidalos.
- Fransson, Susanne (2013): *Yttrandefrihet och whistleblowing. Om gränserna för anställdas kritikrätt*. Stockholm: Premiss.
- Frändberg, Åke (2000): Om rättssäkerhet. *Juridisk Tidskrift* 2000/01, 296–281.
- Fuller, Lon L. (1969): *The Morality of Law*. Revised edition. USA: Yale University.
- Gustafsson, Håkan (2002): *Rättens polyvalens. En rättsvetenskaplig studie av sociala rättigheter och rättssäkerhet*. Lund: Sociologiska institutionen.
- Habermas, Jürgen (1987): *The Theory of Communicative Action. Volume 2: Lifeworld and System: A Critique of Functionalist Reason*. Boston: Beacon Press.

- Habermas, Jürgen (1997): *Diskurs, rätt och demokrati. Politisk-filosofiska texter i urval av Erik Oddvar Eriksen och Anders Molander*. Göteborg: Daidalos.
- Hult, Agneta & Segerholm, Christina (2014): *Juridification as governing in education: the Swedish Schools Inspectorate as an example*. Konferensbidrag ECER 2014.
- Högsta Förvaltningsdomstolen 2013 ref 49.
- Jarl, Maria & Rönnberg, Linda (2010): *Skolpolitik. Från riksdagshus till klassrum*. Malmö: Liber.
- Josefsson, Carl (2015): Domstolarna och demokratin. Något om syftet med grundläggande rättigheter, europeiseringens konsekvenser och aktivismens baksida. *SvJT 2015*, 40-71.
- Justitieombudsmannen (1998) dnr 352-1998.
- Magnussen, Anne-Mette & Nilssen, Even (2013): Juridification and the Construction of Social Citizenship. *Journal of Law and Society 40* (2), 228–248.
- Nergelius, Joakim (2015): Domare på vift. *SvJT 2015*, 85–91.
- Nettelbrandt, Cecilia (1974): *Skoljuridik 2. Lärarrätt*. Stockholm: Almqvist&Wiksell.
- Nonet, Philippe & Selznick, Philip (2009): *Toward Responsive Law. Law & Society in Transition*. Fjärde upplagan. New Jersey: Transaction Publishers.
- Olsson, Maria (2011): Från samhörighet till särart. Förändringar i den svenska skolans medborgarfostrande roll under 1990-talet i relation till valfrihet och likvärdighet. I Tomas Englund & Ann Quennerstedt, red: *Vadå likvärdighet? Studier i utbildningspolitisk språkanvändning*, s 72–94. Göteborg: Daidalos.
- Peczenick, Aleksander med Aarnio, Aulis och Bergholtz, Gunnar (1990): *Juridisk argumentation – en lärobok i allmän rättslära*. Stockholm: Norstedts.
- Peczenik, Aleksander (1995): *Vad är rätt? Om demokrati, rättssäkerhet, etik och juridisk argumentation*. Stockholm: Norstedts.
- Persson, Bengt (2004): Specialpedagogik och dokumentation i en skola för alla. En fråga om likvärdighet, rättvisa eller rättigheter? *Utbildning & demokrati – tidskrift för didaktik och utbildningspolitik 13* (2), 97–113.
- Proposition 2009/10:105. *Barn under 15 år som misstänks för brott*.
- Proposition 2009/10:142. *Ett skärpt skadeståndsansvar för vårdnadshavare*.
- Proposition 2009/10:165. *Den nya skollagen – för kunskap, valfrihet och trygghet*.
- Proposition 2011/12:53. *Barns möjlighet att få vård*.

- Proposition 2012/13:195. *Minskade krav på dokumentation i skolan.*
 Proposition 2013/14:160. *Tid för undervisning – lärares arbete med stöd, särskilt stöd och åtgärdsprogram.*
- Quennerstedt, Ann (2010): Den politiska konstruktionen av barnets rättigheter i utbildning. *Pedagogisk forskning i Sverige* 15 (2-3), 119–141.
- Rooseniit, Rein (1969): *Skoljuridik 1. Elevrätt*. Stockholm: Almqvist & Wiksell.
- SOU 2015:71. *Barns och ungas rätt vid tvångsvård. Förslag till ny LVU del A.*
- SOU 2015:82. *Ökad insyn i fristående skolor.*
- SOU 2016:1. *Barnkonventionen blir svensk lag.*
- Strahl, Ivar (1994): *Makt och rätt. Rättsidéns gång genom historien – från Babylonien till FN*. Tionde upplagan bearbetad av Stig Strömholm. Uppsala: Iustus.
- Svensson, Gustav (2007): Rättssäker och rättvis biståndsbedömning – är det möjligt? Om legitimiteten i socialsekreterarens rättsliga beslutsfattande. I Lotta Vahlne Westerhäll red: *Legitimitetsfrågor i socialrätten*. Stockholm: Norstedts Juridik.
- Teubner, Günther (1983): Substantive and Reflexive Elements in Modern Law. *Law and Society Review* 17, 239–285.
- Teubner, Günther (1987): Juridification. Concepts, aspects, limits, solutions. I Günther, Teubner red: *Juridification of social spheres. A Comparative Analysis in the Area of Labor, Corporate, Antitrust and Social Welfare State*, s 3–48. Berlin: Walter De Gruyter.
- Vahlne Westerhäll, Lotta (2002): *Den starka statens fall? En rättsvetenskaplig studie av svensk social trygghet 1995-2000*. Stockholm: Norstedts Juridik.
- Vainik, Anne-Lie (2013): Use of scholl-related police reports involving minors in Sweden: in accordance with the best interest of the child? *International Family Law, Policy and Practise*, 1 (1), 113–120.
- Votinius, Sacharias (2004): *Varandra som vänner och fiender. En idékritisk undersökning av kontraktet och dess grunder*. Stockholm: Symposion.
- Westerhäll, Lotta (1994): *Patienträttigheter*. Lund: Nerenius & Santérus.
- Wiklund, Ola (2009): Juristokratin och den Skandinaviska rättsrealismens uppgång och fall. I Anna-Karin Lundin red: *Regeringsrätten 100 år*. Uppsala: Iustus.